

Autoreferat

1. Imię i Nazwisko:

ANNA GÓRAJEK

2. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe/artystyczne – z podaniem nazwy, miejsca i roku ich uzyskania oraz tytułu rozprawy doktorskiej:

Tytuł magistra filologii germańskiej uzyskałam 28 marca 1985 roku na Uniwersytecie Warszawskim na podstawie przedłożonej pracy magisterskiej i zdanego egzaminu magisterskiego (dyplom z wyróżnieniem).

Stopień naukowy doktora nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa uzyskałam na podstawie przedstawionej rozprawy doktorskiej pt.: *Wydarzenia społeczno-polityczne w Polsce w niemieckiej literaturze i publicystyce lat osiemdziesiątych (1980-1989)* oraz po złożeniu wymaganych egzaminów. Stopień naukowy został mi nadany uchwałą Rady Wydziału Neofilologii Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 28 marca 2006 roku. Promotorem w przewodzie doktorskim był dr hab. prof. UW Tomasz G. Pszczółkowski, zaś recenzentami byli prof. dr hab. Lech Kolago i prof. dr hab. Krzysztof A. Kuczyński.

3. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych/artystycznych:

- od 15.03.1987 asystent w Instytucie Germanistyki Uniwersytetu Warszawskiego
- od 01.10.1989 starszy asystent w Instytucie Germanistyki Uniwersytetu Warszawskiego
- od 01.10.1992 asystent w Instytucie Germanistyki Uniwersytetu Warszawskiego
(18.11.1993 – 09.02.2003 urlop wychowawczy)
- od 01.10.2006 adiunkt w Instytucie Germanistyki Uniwersytetu Warszawskiego

4. Wskazanie osiągnięcia wynikającego z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65, poz. 595 ze zm.):

a. tytuł osiągnięcia naukowego/artystycznego:

Za osiągnięcie naukowe w myśl art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65, poz. 595 ze zmianami) uznaję **monografię** pod tytułem:

Kolaż z przeszłością w tle – Kto, dokąd i dlaczego? Niemcy w podróży po Polsce 1990–2015

b. autor/autorzy, tytuł/tytuły publikacji, rok wydania, nazwa wydawnictwa:

Anna Górajek: *Kolaż z przeszłością w tle – Kto, dokąd i dlaczego? Niemcy w podróży po Polsce 1990–2015*, Warszawa 2016, IGUW, ISBN 978-83-89919-335, s. 225.

c. omówienie celu naukowego/artystycznego ww. pracy/prac i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania:

Problematyka stosunków polsko-niemieckich oraz sposób ich odzwierciedlenia w tekstach kultury stanowią główny przedmiot moich zainteresowań naukowych i badawczych. Historia wielowiekowych kontaktów między Polską a Niemcami jest obiektem fascynacji i badań zarówno historyków, politologów, socjologów, jak i filologów. Przedstawiciele wymienionych dyscyplin naukowych oceniają, w sposób dla danej nauki uprawniony, ich dotychczasowy rozwój na podstawie analizy wybranego materiału badawczego. Wieloaspektowa analiza pozwala na wykreowanie nie tylko wielowymiarowego obrazu przeszłości stosunków polsko-niemieckich, ale wskazuje również kierunki ich potencjalnego rozwoju w przyszłości. Niniejsza praca stanowi wkład filologa w tworzone wciąż na nowo multidyscyplinarne dzieło, mające na celu lepsze wzajemne poznanie się i zrozumienie tak bliskich geograficznie, a czasami tak dalekich mentalnie i emocjonalnie sąsiadów.

Niniejsza rozprawa poświęcona jest analizie tekstów literackich o tematyce podróżniczej, które odzwierciedlają współczesne niemieckie spojrzenie na Polskę. Praca systematyzuje czynniki współkształtujące obraz Polski w świadomości autorów, stanowiąc

jednocześnie asumpt do rozważań na temat sposobu postrzegania Polski przez społeczeństwo niemieckie. Celem podjętych badań było wykazanie, że Polska nadal postrzegana jest w głównej mierze w perspektywie historycznej, zdominowanej przez skutki II wojny światowej, a zainteresowanie Polską jest w znacznym stopniu konsekwencją zainteresowania Niemców ich własną historią.

Materiał źródłowy stanowią relacje z podróży rzeczywistych odbytych przez autorów niemieckich po 1990 roku, które ukazały się w formie monografii bądź zbiorów relacji. Oznacza to, iż pominięte zostały teksty, które ukazały się co prawda po 1990 roku, ale dotyczą podróży, które miały miejsce przed przełomem politycznym i zmianą systemu społeczno-politycznego tak w Polsce, jak i w Niemczech. Takie podejście uzasadnia wyjątkowość roku 1990, który stanowi znaczącą cezurę w historii Europy, a także w historii stosunków polsko-niemieckich. Jest to bowiem rok, w którym doszło do zjednoczenia Niemiec i ostatecznego upadku żelaznej kurtyny, a także do rozstrzygającego wszelkie spory prawnomiędzynarodowego potwierdzenia ostateczności charakteru granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej, problemu przez dziesięciolecia rzutującego na stan stosunków polsko-niemieckich. Jednocześnie pod uwagę brane są jedynie te relacje, które zostały sporządzone przez autorów będących obywatelami Republiki Federalnej Niemiec, co wynika ze specyfiki problemów poruszanych przez autorów niemieckich, będącej odbiciem specyfiki polsko-niemieckich relacji historycznych. Tym samym z analizy wykluczone zostały utwory niemieckojęzycznych autorów austriackich i szwajcarskich.

W przedłożonej rozprawie opieram się na zaproponowanej przez Petera Brennera definicji *relacji z podróży* jako językowych przedstawień podróży autentycznej¹, we wstępie odnosząc się do dyskusji toczącej się wokół takich pojęć jak *podróż* czy *literatura podróży* (rozdział 1.1.). Relacja z podróży to w Niemczech stosunkowo popularna forma wypowiedzi literackiej, chociaż przyznać trzeba, że Polska jako cel wyprawy z reguły nie budziła większego zainteresowania. Niemniej pod koniec XX wieku odnotować można znaczący wzrost ilości tego typu publikacji na niemieckim rynku księgarskim, co jednak nie znalazło odzwierciedlenia w badaniach literaturoznawczych. Do tej pory relacje z rzeczywistej podróży do Polski pozostają na marginesie uwagi badaczy zarówno polskich, jak i niemieckich, głównie ze względu na przypisywaną im, często niesłusznie, niską wartość artystyczną i nie docenienie ich wartości poznawczej. Niemniej to właśnie Komitet noblowski, przyznając w 2015 roku Literacką Nagrodę Nobla Swietłanie Aleksijewicz,

---

¹ Por. Peter J. Brenner: *Einleitung* [w:] P. J. Brenner (Hg.): *Der Reisebericht. Die Entwicklung einer Gattung in der deutschen Literatur*, Frankfurt/M. 1989, s. 7-13.

zaakcentował wagę walorów pozaartystycznych i oddziaływań pozaestetycznych literatury niefikcjonalnej.

W przypadku współczesnych niemieckich relacji z podróży do Polski mamy zasadniczo do czynienia z dwiema grupami autorów. Z jednej strony są to twórcy, których określam mianem turystów sentymentalnych, tj. osoby, które powracają na tereny, z których one same lub ich przodkowie zostali wysiedleni. Pozostali autorzy to osoby nie związane emocjonalnie z terenami dzisiejszej Polski, wśród których najliczniejszą grupę stanowią dziennikarze, głównie korespondenci radiowi i telewizyjni akredytowani w Polsce (2.2.).

Podróż, którą odbywają turyści sentymentalni, jest zasadniczo zawsze podróżą zarówno w przestrzeni, jak i w czasie. Jest podróżą wielowymiarową, podróżą do świata rzeczywistego, istniejącego tu i teraz oraz do świata wspomnień. Nierzadko obydwie światy przenikają się, umożliwiając podróż w głąb własnego ja. Relacje z podróży do Polski, których autorami są osoby wysiedlone po wojnie z tych terenów lub ich potomkowie, spisywane są jednak nie tylko z potrzeby dania upustu emocjom, ujawniającym się podczas powrotu na ziemię rodzinne. Łącząc opis terażniejszości ze wspomnieniem przeszłości, autorzy starają się zapobiec zatarciu pamięci o niemieckich dziejach na obecnie polskich terenach. Pragną, by wraz z odejściem ostatnich świadków istnienia Ostpreußen (Prus Wschodnich), Hinterpommern (Pomorza Tylnego) czy Schlesien (Śląsk) krainy te nie odeszły w Niemczech w niebyt historii. Przedstawiając czytelnikom osobiste, nasycone emocjami relacje, zapraszają ich do dialogu na temat ciągłości dziejów i związków terażniejszości z przeszłością, do wspólnego wspominania lub odpominania przeszłości. Celem nadrzędnym relacji nie jest opis zastanej rzeczywistości, ale kreacja obrazu przeszłości. Terażniejszość pozostaje na dalszym planie, będąc inspiracją, punktem wyjścia, ale nie celem opisu i rozważań. Usytuowanie wspomnień we współczesnych krajobrazach służy uwiarygodnieniu istnienia świata przedstawionego. Taki opis jest jednocześnie w zamyśle autorów łącznikiem między przeszłością a terażniejszością i zachętą dla czytelnika do poszukiwania śladów przeszłości we współczesnej rzeczywistości. Powstająca w ten sposób literatura, służy głównie jako medium kreacji pamięci i refleksji nad pamięcią, w dalszej zaś kolejności stanowi przyczynek do refleksji nad innością czy obcością istniejącej tu i teraz rzeczywistości. W przypadku autorów, których zaliczyć można do turystów sentymentalnych, potwierdzenie znajduje hipoteza, że przyjeżdżają oni do Polski głównie w poszukiwaniu własnej tożsamości, nie zaś celem poznania obcego czy innego, czyli Polski i Polaków. Niemniej otaczająca przyjezdnych rzeczywistość nie daje się całkowicie ignorować i zmusza, czy raczej zaprasza, do

dokładniejszego przyjrzenia się jej i podjęcia choćby próby zrozumienia, panującej tu odmiennej pamięci, wynikającej ze współczesnej specyfiki miejsca.

Zainteresowanie stronami rodzinnymi jest niewątpliwie domeną starszego pokolenia, ale teksty dzieci czy wnuków wysiedlonych dają świadectwo, że problem przesunięcia granic w 1945 roku i wysiedlenia niemieckiej ludności z terenów przyznanych Polsce jest tematem wciąż żywym w społeczeństwie niemieckim lub przynajmniej nadal aktualnym dla jego części. W tym miejscu warto również podkreślić, że tego typu teksty powstawały przez cały okres podlegający badaniom, tzn. że relacje z podróży sentymentalnych na tereny zachodnie i północne Polski nie ograniczały się do lat tuż po przełomie, kiedy, w związku z otwarciem granic i odsunięciem w Polsce od władzy formacji ponoszącej w opinii wysiedlonych odpowiedzialność za deportacje, turystyka sentymentalna była szczególnie popularna. Również w nowym tysiącleciu ta motywacja podróży do Polski nadal się utrzymuje, o czym świadczą między innymi teksty analizowane w przedłożonej rozprawie.

Ale „niemiecki Wschód” budzi zaciekawienie nie tylko autorów sentymentalnych. Także pisarze nie związani więzami rodzinnymi z terenami byłych Prus Wschodnich, Pomorza Tylnego czy Śląska dużo uwagi poświęcają kwestiom związanym z niemiecką przeszłością terenów dzisiaj należących do Polski, a także konsekwencjom zmian, jakie nastąpiły w wyniku II wojny światowej na tych obszarach. Niemniej ta grupa autorów w sposób bardziej dociekliwy przygląda się Polsce współczesnej i dokonującym się przemianom społecznym i kulturowym.

Rozważaniom na temat postrzegania przez autorów analizowanych tekstów polskiej teraźniejszości przez pryzmat przeszłości poświęcone są w znacznej mierze rozdziały 2 i 3 przedłożonej monografii. W rozdziale 2 skupiam się na analizie tematów podejmowanych przez autorów relacji, w tym m. in. na kwestii pamięci o wielokulturowej przeszłości ziem zachodnich i północnych Polski, problematyce wysiedleń, kwestii mniejszości niemieckiej czy stosunku Polaków do diaspory żydowskiej w czasie II wojny światowej i później (2.5. – 2.9.).

Niemcy przyjeżdżający do Polski są świadomi zmian terytorialnych, będących konsekwencją przegranej przez III Rzeszę wojny. Są także świadomi nieodwracalności tych zmian, bowiem zmieniły się nie tylko granice, nie tylko władza zwierzchnia, ale wraz z przesiedleniem rdzennej ludności nastąpiły nieodwracalne zmiany kulturowe. Akceptacji zmian nie towarzyszy jednak obojętność wobec nich. W niejednej relacji ujawnia się pewna nie do końca sprecyzowana melancholijna tęsknota za utraconymi przez Niemcy terenami. Nierzadko towarzyszy jej nadzieja, że w przyszłości uformuje się w zjednoczonej Europie

region Europy Środkowej, zdolny do odkrycia swojej wspólnej, wieloskładowej historii i bogactwa swoich kulturowych korzeni. Warto podkreślić, że niemieccy autorzy z zadowoleniem i uznaniem rejestrują budzące się w Polsce zainteresowanie wielokulturową, w tym i niemiecką przeszłością polskich miast i regionów. Takie podejście do problemu niemieckiej przeszłości terenów położonych na wschód od Odry i Nysy może dowodzić, że chociaż obywatele Republiki Federalnej pogodzili się z terytorialnymi skutkami II wojny światowej w warstwie mentalnej i intelektualnej, to nie wszyscy i nie do końca pogodzili się z tymi rozstrzygnięciami w warstwie emocjonalnej.

Ponieważ rozdział 2. przedłożonej pracy ma charakter problemowy, omawiam w nim także inne pola tematyczne, w tym kwestie stereotypowego postrzegania Polski, między innymi jako części mitycznego Wschodu (2.3.), oraz sposób interpretacji przez autorów analizowanych tekstów współczesnej społeczno-politycznej rzeczywistości Polski (2.4. i 2.10.) Umiarkowane zainteresowanie autorów budzą w tym zakresie z jednej strony społeczne skutki procesu transformacji ustrojowej i gospodarczej, z drugiej – rola i kondycja Kościoła katolickiego w zmienionej rzeczywistości politycznej. Pewną ciekawość wzbudza również jednorodność etniczna i kulturowa społeczeństwa polskiego.

Z kolei rozdział 3. rozprawy zawiera analizę obrazu poszczególnych regionów i miast, którym autorzy niemieccy poświęcili najwięcej uwagi. Oprócz Mazur, Wrocławia czy Gdańska, uwagę niemieckich autorów przyciągają też miejsca leżące poza szlakiem sentymentalnym, głównie Warszawa i Kraków. Kreśląc współczesne studium miejsca, autorzy z reguły nie potrafią abstrahować od tragicznej przeszłości, związanej zwłaszcza z okresem II wojny światowej. Tragizm wojny oraz jej politycznych i społecznych skutków kładzie się cieniem na większości obrazów.

Szczegółowa analiza relacji wykazała, że wspomnienie II wojny światowej jest nieuniknionym elementem towarzyszącym Niemcom w podróży po Polsce, czy to z racji świadomości powojennego przesunięcia granic i utraty części niemieckiego terytorium, czy to ze względu na pamięć o Holocauście, czy też w obliczu przytłaczającej ilości miejsc pamięci poświęconych ofiarom hitlerowskiego terroru. Zarazem unaoczniała ona także, jak odmienna jest polska i niemiecka pamięć dotycząca tragedii II wojny światowej i jak różna jest wrażliwość postrzegania faktów związanych z tym okresem. Charakterystyczny jest w tym kontekście kierowany pod adresem Polaków zarzut braku pamięci o społeczności żydowskiej mieszkającej w Polsce przed wojną. Przyjezdnych razi zwłaszcza brak wyeksponowania pamięci o Holocauście. Dla Niemców pamięć o II wojnie światowej jest nierozdzielnie spleciona z pamięcią o zagładzie Żydów, a stosunek do Holocaustu jest niejako miarą

demokracji. Stąd dostrzegana przez Niemców przebywających w Polsce dysproporcja między pamięcią o polskich ofiarach nazizmu, a ofiarach Holocaustu oraz zanik śladów kultury żydowskiej, odbierany często jako brak poszanowania dla tej kultury, nierzadko bywają interpretowane jako przejawy polskiego antysemityzmu i nacjonalizmu, utrwalając istniejący w Niemczech stereotyp. Innym przykładem różnego postrzegania historii jest podejście do kwestii przesiedleń ludności po II wojnie światowej. W wielu przypadkach dopiero zetknięcie się z polskimi przesiedleńcami z Kresów uświadamia Niemcom, że przymusowe wysiedlenia po II wojnie światowej były doświadczeniem nie tylko niemieckim. Współczesne niemieckie relacje z podróży po Polsce potwierdzają, że ta oczywista z polskiego punktu widzenia wiedza, nadal nie jest taką dla przeciętnego Niemca.

Przeprowadzone badania materiału źródłowego potwierdziły założenie, że współczesna polska rzeczywistość jest w odbiorze autorów relacji w znacznym stopniu filtrowana przez pokłady pamięci oraz przez specyficzną wrażliwość, będącą skutkiem doświadczeń kulturowych. Dla przyszłości stosunków polsko-niemieckich nie bez znaczenia pozostaje obopólne dostrzeżenie istnienia odmiennej wrażliwości i świadomości historycznej obu społeczeństw. Zrozumienie źródeł tej odmienności przyczynić się może do odrzucenia wzajemnych stereotypów i zaimpregnowanych schematów myślowych.

5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych

Moje zainteresowania naukowo-badawcze dotyczą w głównej mierze zagadnień związanych z tematyką polską poruszaną we współczesnej literaturze i publicystyce niemieckiej. Interesuje mnie z jednej strony obraz Polski i Polaków wyłaniający się z analizowanych tekstów, z drugiej – dobór tematów i sposób interpretacji rozwoju sytuacji społeczno-politycznej w Polsce przez niemieckich pisarzy i komentatorów. W tym zakresie kontynuuję badania, które podjęłam w mojej rozprawie doktorskiej, poświęconej odzwierciedleniu wydarzeń politycznych i społecznych w Polsce w latach 1980–1989 w wypowiedziach literackich oraz publicystycznych pisarzy niemieckich. Analizie poddałam wówczas twórczość pisarzy zarówno z Republiki Federalnej Niemiec, jak i z Niemieckiej Republiki Demokratycznej, uwzględniając w przypadku NRD zarówno publikacje legalne, jak i z tzw. „drugiego obiegu”. W pracy wykazałam, że ogromna większość elity intelektualnej obu ówczesnych państw niemieckich nie dostrzegała w procesie zmian zachodzących w Polsce ich przełomowego znaczenia dla rozwoju demokracji i poszerzenia granic wolności w Europie, w tym także w samych Niemczech.

W badaniach prowadzonych obecnie materiał źródłowy stanowią teksty, które powstały w drugiej połowie wieku XX i w wieku XXI. Poszukując odpowiedzi na pytania o nowe trendy w opisie Polski, a także o przyczynę utrzymujących się stereotypów w postrzeganiu Polski i Polaków, uwzględniam szerokie spektrum publikacji. W polu moich zainteresowań badawczych pozostaje zarówno literatura fikcyjna, jak i niefikcyjna. W przypadku tej drugiej uwagę moją kieruję z jednej strony ku relacjom z podróży, z drugiej ku literaturze wspomnieniowej. Ważną pozycję w moich badaniach zajmują książki autorstwa niemieckich polityków. Teksty spisane przez głównych aktorów niemieckiej sceny politycznej doskonale odzwierciedlają ich sposób postrzegania Polski oraz rolę i rangę państwa polskiego w polityce zagranicznej Niemiec. Analiza wspomnień przedstawicieli świata polityki, ujawniająca subiektywny sposób interpretacji zdarzeń z przeszłości, znakomicie unaocznia istnienie odmiennej świadomości i wrażliwości historycznej w Polsce i w Niemczech, potwierdzając na nieco innym polu konkluzje, płynące z analizy przedłożonej rozprawy.

Chociaż punkt ciężkości mojej pracy badawczej spoczywa niewątpliwie na wymienionych powyżej tematach, to jednak nie ogranicza się jedynie do nich. Analizowane pod kątem tematyki polskiej materiały źródłowe stały się punktem wyjścia do rozważań nad pokrewnymi aspektami badawczymi. Mam tu na myśli m. in. kwestie rozumienia pojęcia *heimat*, jednego z najbardziej złożonych określeń w języku niemieckim, oraz problematykę związaną z tzw. *literaturą migrancką*, której przedstawicielami są także pisarze pochodzenia polskiego. Ponadto interesującym polem badawczym, któremu również poświęciłam uwagę i które nadal pozostaje w kręgu moich zainteresowań, są ekspresje literackie oraz sposób funkcjonowania opozycji demokratycznej w byłej NRD, a także kwestia publikacji samizdatowych.

Wyniki wzmiankowanych powyżej badań przedstawiłam w publikacjach naukowych oraz w referatach na licznych krajowych i międzynarodowych konferencjach.